

Iványi Márton

Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy posztmodern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira

„Tudjátok, miért támadja a sajtó a Facebookot? Mert a Facebook nem kap kenőpénzt, hogy hamis sztorik jelenjenek meg... és mert nem adja meg magát a biztonsági erők nyomásának, és nem töröl történeteket... a Facebook lett az a fórum, ahol kifejezhetjük a véleményünket, a vágyainkat anélkül, hogy bárki nyomást gyakorolna ránk. Most az üzenetünk legalább olyan messzire elér, mint az elfogult napilapok hangja. De ez a mi saját üzenetünk.”

Váil Ghoneim: Forradalom 2.0

„Szeretjük azt hinni, hogy az információ szabadabbá tesz minket, és hogy az internet-hozzáférés a tekintélyelvűek által elnyomottakat elvezeti a demokrácia fényéhez. Csakhogy az internet nem egyirányú utca, és a diktatórikus rendszerek technológiailag hozzáértők. Az olyan országok, mint Egyiptom, időről időre blokkolhatják ugyan az internetet, de ki is használhatják azt, nemcsak a másképpgondolkodók felderítésére, hanem arra is, hogy propagandát terjesszenek általa.”

Torie Bosch: Kusza Háló

Az elmúlt években a digitális médiatechnológiák társadalmi mozgalmakat szervező és katalizáló szerepe forró vitatéma volt. Az Occupy Wall Streettől az arab világban az elmúlt években végbement fejleményeken és a 2013 kora nyári törökországi eseményeken át az úgynevezett brazilai ecetforradalomig a közösségi média nemegyszer a történések középpontjába került. A jelenkor eseményei és hatalmi válaszai már most kezdik új rétegekkel ellátni a nyilvános részvétel és az új technológiák viszonyrendszeréről alkotott felfogásunkat. Az egyik érv amellet, hogy a közösségi média a társadalmi folyamatokban nagyon is szerepet játszik, az, hogy a vezetők és a kormányzatok világszerte válaszolnak vélt vagy valós kihívásaira, a kibertér által biztosított kereteken belül vagy kívül, technikai vagy nem technikai módszerek révén. Más kérdés, hogy mindezt sikerrel teszik-e? A közelmúlt tapasztalatainak áttekintése nyomán arra a következtetésre jutok, hogy a közösségi média színtere a habermasi (1962) értelemben vett absztrakt fórum, a nyilvánosság elektromos agorájaként és egy sajátos, Foucault-i (1972) posztmodern panoptikumként egyaránt értelmezhető, hiszen az új technológia és az ezzel karöltve járó állami felügyelet egyidejűleg nyit teret a közélet új alakzatai előtt.

1. Bevezetés

Recep Tayyip Erdogan török kormányfő úgy fogalmazott egy interjúban 2013. június 2-án, hogy „ez az átkozott Twitter csupa hazugság”, sőt odáig ment, hogy „ez a közösségi médiának nevezett dolog napjaink társadalmának átka!” (idézi Letsch, 2013).

A „fondorlatos orléans-i herceg” (1789), a „lelkiismeretlen szabadkőművesek” (1917) vagy a „fasiszta, reakciós elemek” (1956) korábbi rémképeit követően a jelen tekintélyelvű rendszerei (vagy legalábbis a nyilvánosság sugarának kiterjedése által magukat fenyegetve érző vezetők és kormányzatok) gyakran egy új összeesküvést látnak a megdöntésükre irányuló szerveződésekben, amelyet immár világszerte számos helyen a közösségi média alkalmazásai és felhasználói testesítenek meg.

Az, hogy egyáltalán felmerül, hogy a nemkívánatos elemek, agitátorok helyét átveszik a Facebook-, a Twitter-, a Wikileaks- vagy a Youtube-oldalak, egyrészt azt sugallja, hogy a közösségi média tényleges és tevékeny szerepet játszik egyes társadalmi mozgalmak kibontakozásában, másrészt felveti a kérdést, hogy *az adott esetben* „veszélyeztetett” hatalom milyen válaszokat ad ezen összeesküvések kihívásaira.

Az egyiptomi forradalom alatti online tevékenységéről *Forradalom 2.0* című memoárjában részletesen beszámoló blogger, Váil Ghoneim szerint:

„...a közösségi média könnyű eszközt adott ahhoz, hogy cselekvő és kritikus fiatalságként ott találkozzunk. Segített abban is, hogy már ne féljünk annyira ellenzékiségünk hangoztatásától. A virtuális világ távolabb esett a rezsim elnyomásától, így sokan felbátorodtak, és véleményt nyilvánítottak. De hátra volt még a nehezebb feladat: átvinni a tiltakozást a virtuálisból a való világba” (Ghoneim, 2013: 85).

Ennek sikerére számos példát találunk világszerte. A technológiai kérdésekkel foglalkozó indiai író, Prasanto K. Roy országa tapasztalatai alapján megállapítja, hogy a digitális aktivizmus fordulatokban gazdag fejlődési ívet írt le: kezdetben állami elnyomásnak volt kitéve, majd elszigetelt, jogvédő akciók kelléke lett (Roy, 2014). E tanulmány azt kívánja megvizsgálni, hogy a közösségi médiahasználatnak milyen szövődményei lehetnek a Roy által leírt lineáris fejlődési pálya első szakaszában, vagyis az állami üldöztetés miben nyilvánulhat meg.

A korlátozott nyilvánossággal foglalkozó Angelusz Róbert szerint az úgynevezett látens nyilvánosság hátterében

„...piramisszerű szociológiai szerkezetek körvonalazódnak, amelyekben a hatalmi központ olyan mértékben integrálta a véleménynyilvánítás és az érdekérvényesítés különböző intézményeit, hogy az az autonóm véleményformálás és véleménynyilvánítás alapjainak megroppanásához vezetett” (Angelusz, 1996: 20–21).¹

A „rendszerelváltó” közhangulat és a közösségi média összjátéka által számos esetben, például Egyiptomban a 2011-ben végbement változások előtt ehhez hasonló társadalomtudományi kereteket találunk.²

Ezek az alapokon jönnek létre az öncenzúra különféle módozatai: a kritikus vélemények ilyenkor egyáltalán nem jelennek meg a nyilvános kommunikáció fórumain, ami mögött a keményebb társadalmi konzekvenciáktól való félelem érzése húzódik meg (Angelusz, 1996). Kialakul egy úgynevezett „második nyilvánosság,” amelyet a lengyel író, Czesław Miłosz a közép-európai térség által megélt kommunista tekintélyelvűség vonatkozásában *ketmannak* nevez. Ezen rejtőzködő magatartásformát ért, vagyis a valóságos politikai attitűd elrejtését (Miłosz, 2011: 87).

Ilyen környezetben a központi hatalom radarja alatt az új (közösségi) média egy adott történelmi pillanatban akár a formálódó, angeluszi értelemben vett látens közvéleményt aktivizáló fórummá is válhat. Más szóval: a közösségi média a szabad övezetek kiterjedéséhez is vezethet, a védett, állami sajtómonopólium megtörésének eszköze is lehet (vö.: Angelusz, 1996), ugyanis *elvíleg* „a technológia elkerülhetetlenné teszi a nyilvánosságot” (Ghoneim, 2013: 53).

Felmerül azonban a kérdés, hogy ha a valóságos politikai attitűdöt elrejtik az emberek a hatalom megtévesztése céljából, akkor miként vállalhatják fel a disszenzust és a poláris véleményeket egy olyan közegben, ahol minden írott szónak nyoma van? Itt rejlik tehát a közösségi média megítélésének alapvető ellentmondása: egyáltalán nem biztos ugyanis, hogy a hatalom nem avatkozik be a történésekbe.

¹ Az idézett Váil Ghoneim ezt a „félelem rendszeré”-nek nevezi, amelyben a belügyminisztérium mellett az elnyomás másik tartópillére Egyiptomban az állami sajtó (Ghoneim, 2013: 12).

² Az autoriter berendezkedésű arab országok és az államszocializmus struktúrái közötti párhuzamokkal kapcsolatban lásd Gerges, Fawaz A (2011): The Arab world's Berlin Wall moment. *Gulfnews*, február 12.

Az első fejezet párhuzamot von az új³ (közösségi) médiaapparátus funkciói és az államszocializmus időszakának földalatti nyilvánossága között, a második arra a kérdésre keres választ, hogy a közösségi média és a hatalom viszonyrendszere elhelyezhető-e a tizenkilencedik, a huszadik és a huszonegyedik századi modern és posztmodern teoretikusok elméleteiben. A harmadik fejezet általánosságban beszél a közösségi média alkalmazásaival szembeni hatalmi fellépésekről, a negyedik pedig konkrét esetek tanulmányozása mentén csoportosítja ezeket a hatalmi válaszokat.

2. „Elektronikus szamizdat”?

A tekintélyelvű rendszerek tömegtájékoztatózásában a nyilvános retorika hivatalos vonalát gyakorta köztudottan szkepszissel fogadják. Hosszú hagyományokra tekint vissza az, hogy a kifinomult közönség a sorok között olvasva próbálja nyomon követni a politika és a stratégia finom változásait; ez akár az államszocializmus időszakát feldolgozó kulturális örökségből, annak satíráiból és anekdotáiból is nyilvánvaló.

Számtalan példa mutatja, hogy a vezetés hazugságaira a közönség széles körben ráébred, és néha magánbeszélgetések során – amikor nem gyakorolja a *ketmant* – le is rántja róluk a leplet (Neuman, 2008).

Az új médiában rejlő esetleges „egyenlősítő” (McQuail, 2003: 127) potenciálról, az információ és a befolyás monopolisztikus, állami és/vagy gazdasági forrásaitól való függetlenítő hatásairól, valamint a hiteltelenné váló tömegkommunikációs eszközöket felváltó, alternatív szerepéről többen (például Russell W. Neuman, Stephen Coleman, Rami G. Khouri) írtak az elmúlt években. A tavaly nyári, brazil ügynevezett ecetforradalomról (*Revolta do Vinagre*) beszámoló médiakollektíva, a *Coletivo Nigéria* így látja az újmédiát ebben az összefüggésben:

„Eddig azt láthattuk, hogy az emberek információt keresve folyamodtak a közösségi médiához, mert a hagyományos (*mainstream*) médiát követni egyszerűen nem elég, különösen most, hogy a média és a tüntetők viszonya is feszültté vált. Sok tiltakozó nem ad interjút a hagyományos sajtó munkatársainak, sőt egyenesen ellenségesen viszonyulnak hozzájuk. A másik oldalról az »alternatív«, a »független« vagy állampolgári média – használjuk bármely elnevezést – elkezdte betölteni ezt a megnyílt teret” (Medeiros, 2013).

A közvélekedés szerint az egyik legfontosabb különbség az új média és az általa idővel egyre inkább kiszorított hagyományos médiumok között ezen túlmenően az, hogy az előbbi nemcsak informál, hanem lehetővé teszi az azonnali, kétirányú kommunikációt, egyesíti az interaktivitást a korlátlan tartalomkörrel, az elérhető nagy közönséggel, a kommunikáció globális természetével (Livingstone, 1999). David Croteau és William Hoynes (2003: 321) szerint „a digitális médiatechnológiák műszaki apparátust biztosítanak az állampolgároknak ahhoz, hogy ne *csak kapják* az információkat”.

Az internet áthágja a nyomtatási és a műsorszórás modellek határait azáltal, hogy lehetővé teszi sokak párbeszédét sokakkal; hozzájárul a kulturális tárgyak egyidejű befogadásához, módosításához és újbóli szétosztásához; kiszakítja a kommunikatív cselekvést a modernitás földrajzi-térbeli viszonyaiból,⁴ és a modern/késő modern alanyt egy hálózati jellegű gépi konstrukcióba illeszti” (Poster, 1999: 15).

A számítógéppel közvetített kommunikáció a motivált és interaktív kommunikáció lehetőségét is nyújtja, amely nem érhető el a tömegmédiumokon keresztül vagy a közvetlen fizikai környezetben (McQuail, 2003).

3 Új médián „a digitális hálózati kommunikáció révén létrejövő médiatípus” értendő. Az új média fogalma magában foglalja a multimédia és az interaktív média jellegű tartalmakat, az újszerű egyéni és közösségi cselekvési formákat” (Szakadát, 2006: 166). E cikk elsősorban a közösségi médiával foglalkozik, amely Andreas Kaplan és Michael Haenlein megfogalmazásában „internetes alkalmazások olyan csoportja, amely a web 2.0 ideológiai és technológiai alapjaira épül, ami elősegíti, hogy kialakuljon és átalakuljon a felhasználó által létrehozott tartalom” (Kaplan & Haenlein, 2010: 60).

4 A helyhez kötöttség leküzdésére remek példa az arab világ transznacionális aktivitása a tunéziai, az egyiptomi és a líbiai forradalmak esetében.

Sok elemző véli úgy, hogy az új médiakörnyezet arra szolgál: bevonja, tájékoztatja és felhatalmazza a nyilvánosságot, bekapcsolódjon a közügyekbe, mégpedig jobban, mint azt a „rég” média teszi (Neuman, 2008). Mindez gyakran a legmerészebb spekulációkhoz vezetett a kommunikáció új formáinak társadalmi hatásait illetően: a Harper Magazin 1995-ben a számítógépes hálózati technológiák újításait a tűz megszelídítésének „eget rengető” hatásaihoz hasonlította (Croteau & Hoynes, 2003: 321).

De vajon ténylegesen rendelkeznek-e azon tulajdonságokkal, amelyeket a technológiai determinizmus, mint egy ragadozó, vaskarmai között cipel?

3. Közösségi média és nyilvánosság: nexus Habermasszal és/vagy Foucault-val?

3.1. A közösségi média és a nyilvánosság

A fentebb ismertetett elméletek feltevéseiből az következne, hogy az új elektronikus médiumok segítségével az ember megszabadulhat bizonyos hatalmi berendezkedések „felülről lefelé” irányuló politikájától, amelyben szigorúan szervezett politikai és/vagy gazdasági erők egyoldalúan gyakorolják a hatalmat, és támogatóikat a lehető legkevesebb egyeztetéssel és civil beleszólással mozgósítják. Mindezek folyamányaként széles azon gondolkodók köre, akik az új médiumokat úgy üdvözlötték, mint a politikai információk és eszmék erősen differenciált szolgáltatásának, minden hang elméletileg szinte korlátlan hozzáféréseinek, a vezetők és követők közötti jóval több visszajelzésnek és egyeztetésnek az eszközeit, amelyek az érdekcsoport-alakítás és a véleményalkotás új fórumainak ígérkezének.⁵ A nyilvánossággal és a civil társadalommal kapcsolatos elképzelések nyomán született az a gondolat, hogy az új médiumok nagyon is alkalmasak a magántér és az állami tevékenység tartományai közötti civil társadalmi tér betöltésére (McQuail, 2003).

Ez a hivatalos szféra és alulról szerveződő nyilvánosság közötti gazdag dinamika az, amelyre Jürgen Habermas összpontosított *magnum opusában*, a *Nyilvánosság szerkezetváltozásában*, amikor a tizenharmadik századi Európa szalontársadalmában kikristályosodó polgári nyilvánosságot ünnepelte (Neuman, 2008).

A hagyományos nézetek szerint nehéz meghatározni, hol van és mi ez a tér, mivel a nagyhírű kávéházak a modern társadalomban már nem tudják ellátni a véleménycsere elősegítésének feladatát. Úgy látszik, a habermasi ideál nyitott a feladat olyan kommunikációs formák (kivált az internet) révén történő teljesítésére, amelyek fontos információk hatalmas mennyiségét teszik azonnal elérhetővé, ugyanakkor az állampolgárokat is hozzásegítik ahhoz, hogy nézeteiket otthonuk elhagyása nélkül fejezzék ki, kommunikáljanak egymással és adott esetben politikai vezetőikkel (McQuail, 2003).

Maga Habermas – akiből egyfajta *sine qua non* lett a témában, annak ellenére, hogy idézett könyve még nem is ejthetett szót az internetről – egy interjúban adott hangot azon meggyőződésének, hogy a világháló használata egyszerre szélesítette ki és törte darabokra a kommunikációs környezetet. Éppen ezért fejt ki szerinte „az internet egyfajta felforgató hatást a szellemi életre a tekintélyelvű rendszerekben” (idézi a Der Standard, 2006). Amíg tehát diktatórikus berendezkedésű országok esetében nem kételkedik a világhálóban rejlő potenciálban, a liberális demokráciák kontextusában megjegyzi, hogy:

„...a horizontális, nem hivatalos kommunikációs hálózatok összekapcsolódása gyengíti a hagyományos média által elért eredményeket. Az ár, amelyet az egalitarizmus internet által biztosított, örömteli növekedéséért fizetünk, a decentralizált hozzáférés szerkesztetlen történetekhez” (idézi a Der Standard, 2006).

⁵ Stephen Coleman egyenesen odáig megy, hogy az új médiumok a *hatalomdöntő megnyilatkozások* számára is szabad teret adnak a kommunikációs eszközök autokratikus ellenőrzésének feltételei között (lásd McQuail, 2003: 124).

A „digitális utópista” retorika gyakran hangoztatja azt, hogy az elektronikus médiumok segítenek egy szabadelvűbb és egyenlőbb társadalom megteremtésében. Az egyik emellett szóló érv szerint mindenki, aki szólni kíván, a nyomtatott média tartalmát és a műsorszórás csatornáit ellenőrző erős érdekek közvetítése nélkül teheti meg ezt. E narratíva szerint a közösségi média szépsége a hozzáférhetőségében rejlik. „A változatos jelentőségű és hitelességű felhasználók – az egyszerű állampolgártól a jordániai Rania királynéig – egyenlők, és képesek hozzájutni olyan információkhoz is, amelyek azelőtt csak egy szűk elit számára álltak rendelkezésre” (The Daily Star Lebanon, 2011). Így vélekedik Roy is: „A közösségi média többé már nem egy, a kiválasztott réteg számára hozzáférhető *niche*, amelyet figyelmen kívül lehetne hagyni” (Roy, 2014).

Ami pedig a közösségi média társadalmi folyamatokban játszott konkrét szerepét illeti: Clay Shirky közgazdaságtanból kölcsönzött metaforája szerint a digitális hálózatok nyomán egy masszív pozitív kínálati sokk éri az információ árát és terjedését, a nyilvános beszéd hatótávolságát, valamint a csoport-koordináció sebességét és arányát (Shirky, 2011). A közösségi média szerepének szkeptikusai szerint ezek az eszközök nem teszik lehetővé, hogy a máskülönben el nem kötelezett csoportok hatékony politikai cselekvőkké váljanak (Gladwell, 2010), ám Shirky szerint azt lehetővé teszik, hogy az elkötelezett csoportok új szabályok szerint játszanak (Shirky, 2011). Hussein Shobokshi szaúd-arábiai publicista szerint az arab forradalmak idején a Facebook a hangok összegyűjtésének csatornája és eszköze lett, villámgyorsan alakítva a közvéleményt. A Youtube-ból a nyilatkozatok, az események szócsöve, illetve szemtanúja lett az adott helyszíneken. A Twitter mint mikroblogger weboldal lehetővé tette, hogy a felhasználók az összes kulcsszereplőt és hírt azonnal követhessék, valamennyi rendelkezésre álló forrásból. Nem szabad elfeledkeznünk a Google hozzájárulásáról sem, amely a nyomozások és a kutatások eszköze volt, de a Wikipedia világhálós enciklopédiáról és a kifejezetten a politikával és a hírszerzéssel kapcsolatos kiszivárogtatásra tervezett Wikileaksről sem (Shobokshi, 2011). Ezek az oldalak a belföldi szintén szervezési funkciókat láttak el, és táplálták az online harag tüzét, míg a külföld felé közvetítették a tüntetéseket és a közhangulatot (Teyeb, 2011). Ezek a tulajdonságok lennének azok, amelyek miatt az emberek vállalják annak a kockázatát, hogy a közösségi médiában felvállalják a véleményüket (ahol írott nyoma marad), miközben ezt az autoriter környezet mindennapjai során a *ketmant* gyakorolva sehol másutt nem teszik meg.

Evgeny Morozov⁶ „antiutópista” fehér orosz író és kutató felveti annak a lehetőségét, hogy nem volt véletlen az új média, hovatovább a világháló demokratizáló hatásainak eltúlzása vagy túlértékelése egyes washingtoni, általa „neokonzervatív” nevezett gondolkodók részéről a közelmúltban, hasonlóan ahhoz, ahogy korábban a nyugati rádió (Morozov, 2011) vagy a fénymásoló (Soros, 2011) befolyását is kontextusból kiragadva értékelték túl a keleti blokk összeomlása mögött húzódó, összetett társadalompolitikai és gazdasági okrendszer reduktív értelmezése során.

Különösen az arab forradalmak vagy az iráni ellenzéki tevékenység kapcsán vissza-visszatérő vád a vonatkozó publikációk és tárcacikkek átpolitizáltsága, amely az Edward W. Said (2000) által leírt orientalista diskurzus hagyományainak talapzatán állva fel kívánja nagyítani az új média és a nyugati eredetű technológiai apparátus, egyszersmind a nyugati civilizáció, értékkanon és vívmányok szerepét az adott szövegekörnyezetben.⁷

3.2. A benthami panoptikum

A benthami panoptikum⁸ metaforáját alkalmazva Michel Foucault megkísérelte feltérképezni a társadalmi ellenőrzés rendszerei és a fegyelmi helyzetben lévő emberek közötti nexust, illetve hatalom és tudás (*pouvoir/savoir*) viszonyát. Hamarosan látni fogjuk, hogy ez számunkra miért, milyen szempontból fontos.

⁶ Evgeny Morozov határozottan tagadja az internet politikaformáló szerepét, és vitatja annak demokratizáló képességeit. Szerinte az a tömeges megfigyelésre, a politikai elnyomásra, illetve a szélsőséges és nacionalista propaganda terjesztésére alkalmas. Érvelésével kapcsolatban lásd *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: Public Affairs.

⁷ Talán nem mellékes, hogy a cikkben később kiemelt szerephez jutó Michel Foucault szerint egyrészt ez a civilizáció a világ dolgait egy olyan végtelen értekezés rendjébe írja, amely a „tényeket” megállapítja, leírja és megalapozza, s mindezt akkor, amikor a nyugati világ ugyanennek a világnak gazdasági és politikai meghódításába kezd, másrészt a szabadságjogokat felfedező „felvilágosodás” a fegyelmezést is feltalálta (Foucault, 1990).

⁸ A panoptikum 1782-es megszületésének pillanata óta jellegzetes utat jár be: ez az egyik olyan történelmi mozzanat, amelyben sokan a Nyugat „kulturális megkísértését” vélik felfedezni, amely után „a régi világ” feltételezhetően kiüzetik a paradicsomból, és amely után a hatalom gyakorlata a maga fegyelemblokádjának kerubjaival és fegyelemgépezetének fenyegető, tüzes kardjával őrt állni kezd.

A panoptikum⁹ a megfigyelő-, illetve fegyelmező tér mintapéldája, hiszen itt tulajdonképpen nincs is szükség valós személyzetre. Elegendő a megfigyelés lehetősége, amelyet az építészeti megoldás biztosít, s a fegyelem megvalósul: „a hatalom automatikus működését biztosító láthatóság tudatos és folyamatos állapotát gerjeszti a fogolyban” (Foucault, 1990: 274). A panoptikummodell segít felszámolni a nemkívánatos csoport-kollektivitást és segít megerősíteni a társadalmi struktúrát és irányítást végrehajtó hatóságok hatalmát. Más szóval: kevesek uralmát sokak felett.

Foucault-nál Bentham panoptikuma eredetileg a modernitásra jellemző hatalom/tudásforma (*pouvoir-savoir*) kompozíciójának jellemző metaforikus építészeti alakzata.

Elgondolkodtató Robins és Webster meglátása, akik a Foucault-i panoptikum-metafora hatalmi eloszlási és ellenőrzési mintázatait egész konkrétan az információs technológia korában vélik felfedezni, felállítva egy modellt, amely megteremt a kapcsolatot Foucault, Bentham és az újmédia-paradigma között:

Az új kommunikációs és információs technológiák lehetővé teszik ugyanannak a (viszonylagos, technológiai) mozgósításnak a nagyszabású bővítését és átalakítását, amelyre Bentham panoptikus alapelve vágyott. Amit ezek a technológiák támogatnak, az valójában ugyanaz a hatalmi eloszlás és ellenőrzés, megfosztva Bentham kő- és téglaprototípusának építészeti korlátaitól. Az információs forradalom alapjain nem pusztán a börtön vagy a gyár, hanem a társadalom maga teljességében is elkezd egy hierarchikus és fegyelmi, panoptikus gépezetként működni (Robins & Webster, 1998).

James Beniger (1986) az 1980-as években a benthami panoptikum születését nem sokkal követő, a tizenkilencedik század eleje óta bekövetkezett kommunikációs újítások történetét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy ezek egy mintába illeszkednek, amely nem a növekvő liberalizáció, hanem épp a növekvő irányítási és ellenőrzési lehetőségek mintája. Vajon az új média igazodik-e ehhez a vélt vagy valós tendenciához, és ha igen, mennyiben?

Kétségtelen, hogy egyetlen kormány számára sem könnyű ellenőrizni eltérő véleményű állampolgáraik internet-hozzáférést és -használatát, de nem is lehetetlen. De még mennyire, hogy nem az (McQuail, 2003).

A következő fejezet a közösségi média alkalmazásainak és használóinak kihívásaira adott hatalmi válaszok, más szóval az *internetes cenzúra* általános tudnivalóit mutatja be.

4. Az internet cenzúrájáról

Hagyományos cenzúra¹⁰ valamely formában „az emberi közösségek alá- és fölérendeltségi viszonyainak, az információk extraszomatikus tárolásának, és különösen a tömeges információáramlási formáknak a megjelenése óta” létezik.¹¹

Ami az internet cenzúráját magát illeti, ez a világhálón hozzáférhető tartalom ellenőrzése és adott esetben elfojtása. Érdeemes lehet már itt utalni arra, hogy mindez nem kizárólag az autoriter rendszerek sajátossága, hiszen demokratikus kormányok, befolyásos gazdasági érdekcsoportok és magánszervezetek is élhetnek ilyen módszerekkel.

9 „Az alapvetet ismerjük: gyűrű alakban vesz körül egy épület egy tornyot; a tornyon nagy ablakok vannak, amelyek a gyűrű belső oldalára néznek; az épületet cellákra osztották, az épület teljes szélességében; minden cellának két ablaka van, az egyik befelé néz, a torony ablakaira, a másik kifelé tekint, és beengedi a fényt. Elég, ha egyetlenegy őrt állítunk a központi toronyba, s mindegyik cellába elhelyezünk valakit, egy őrt, egy beteget, egy elítéltet, egy munkást vagy egy tanulót. Az ellenfény jóvoltából e toronyban lévő őrt előtt világosan kirajzolódnak a foglyok körvonalai a gyűrűcellában. Ahány ketrec, annyi parányi színház, ahol minden színész egyedül van, tökéletesen individualizáltan és állandóan láthatóan. A panoptikus berendezés térbeli egységeket hoz létre, amelyek lehetővé teszik, hogy szüntelenül lássák és azonnal megkülönböztessék őket. Vagyis megfordítják a tömlöc elvét; illetve három funkciójából – bezárás, sötétség és elrejtés – csak az elsőt tartják meg, és megszüntetik a másik kettőt. A teljes megvilágítás és a felügyelő tekintete jobban befog, mint a sötétség, amely végül is védelmet nyújtott. A láthatóság csapda” (Foucault, 1990: 273).

10 A cenzúra információk hozzáférhetőségének és terjesztésének a felügyelete, elsősorban politikai és morális alapokon. Szűkebb értelemben csak az államilag gyakorolt, külön erre a feladatra alakult szervek által végzett információsűrűst nevezzük cenzúrának (amely elsősorban a hírlapok és a műalkotások megcsonkítását vagy betiltását eredményezheti), tágabb értelemben azonban az információknak a szélesebb nyilvánosság előli mindenfajta elzárását szokás (sokszor vitatható helyességgel) cenzúrának nevezni.

11 A tematikánkhoz áttételesen kapcsolódó jelenség a Magyar Értelmező Kéziszótár definíciója szerint „sajtótermékek, filmek stb. tartalmát politikai, vallási, stb. szempontból előzetesen ellenőrző intézmény, hivatal; ennek működése” (Magyar Értelmező Kéziszótár, 2003: 167).

A tartalomkontroll módszerei, motívumai, kiterjedése és hatékonysága¹² országonként nagy eltéréseket mutatnak; nemkívánatos, tehát politikailag nem korrekt, szerzői jogokat sértő, rágalmozó, felségsértő, hittérítő, zaklató, obszcén stb. tartalmak esetében is érvényt nyerhet. Amíg egyes országokban a korlátozással tulajdonképpen csak speciális esetekben találkozni (lásd lentebb), addig más országokban már az egyes hírforrásokhoz való hozzáférés is el van lehetetlenítve, csakúgy, mint az állampolgárok közötti véleménycsere (Dutton et al., 2011).

Az internetes cenzúra motívumai négy nagyobb halmazba csoportosíthatók, tehát lehetnek 1) a politikával és a hatalommal; 2) a társadalmi normákkal és erkölccsel; 3) biztonsági megfontolásokkal és 4) a létező gazdasági érdekeltségekkel kapcsolatosak (Faris & Villeneuve, 2008). A jelen írás elsősorban az első halmazba sorolt motívumokat feltételezi a nemsokára kifejtendő választechnikák hátterében, amelyek azonban erőteljesen konvergálnak a többi motívummal is.

Ahogy egyre több ember használja a világhálót egyre több helyen világszerte, az online cenzúra is növekszik, és egyre kifinomultabb technikákat sorakoztat fel. Elterjedt vélekedés, hogy azok az országok, amelyekben állami szintű szűréssel állunk szemben, a világ három fő térségében csoportosulnak: Kelet- és Közép-Ázsia és a Közel-Kelet. Ám ez nem kizárólagosan igaz.¹³

Az internetes és a hagyományos média (az újságok, a magazinok, a könyvek, a zene stb.) „offline” cenzúrája egyaránt felveti a megvalósíthatóság és a véleménynyilvánítás szabadságának kérdéseit. Különbség azonban, hogy az országhatárok áthatolhatóbbak a világhálón: egy cenzúrázó állam polgárai hozzáférhetnek ezekhez a tartalmakhoz olyan honlapokon, amelyek szervere az országhatáron kívül található, így a cenzoroknak azon kell munkálkodniuk, hogy annak ellenére is megakadályozzák a hozzáférést ezekhez a tartalmakhoz, hogy sem fizikailag, sem jogilag nem férnek hozzá feltétlenül magukhoz az oldalakhoz.

Ehhez azonban olyan technikai cenzúramódszerekre van szükség, amelyek csak az internetre jellemzők, mint például az oldalblokkolás vagy a tartalomszűrés. Ám köztudottan léteznek a hagyományos cenzúra világából ismert módszerek is, méghozzá szélesebb körben elterjedten, mint hinnénk.

5. A hatalmi válaszok válfajai

A hatalom válaszpraktikáinak repertoárján a legkülönbélebb módszereket találjuk, amelyekhez az elmúlt években gyakorta folyamodott a hatalom az eltérő vélemény elfojtása érdekében. Ezek közül néhány amolyan „veszett fejsze nyelének” bizonyult a társadalmi valóság tükrében, míg más esetekben az ellenzéki mozgalmak azóta is hiába próbálják kijátszani¹⁴ azokat az eszközöket, megoldásokat, illetve megoldási kísérleteket, amelyek aszerint, hogy technikai vagy nem-technikai keretek között, online (tehát a világhálón) vagy offline (tehát a valóságban) történnek, egy kétdimenziós mátrixban változatos helyeket foglalnak el.

Míg a diktatórikus hatalmi berendezkedések és a további, bizonyos tartalmaktól ódzkodó érdekeltek a világháló inherens lényegéből fakadó végtelenség miatt mindig is egyfajta „zugzwangban” lesznek, a fizikai valóságban már jóval eredményesebben szállhatnak szembe ellenfeleikkel, ám pont az internet inherens anonimitása és arctalansága az, ami ezt megnehezíti. Csakhogy a rendszer is lehet arctalan. A továbbiakban ezt a „duplacsavart” kísérlem meg példákkal modellezni.

12 Az internet cenzúrázásának megvalósíthatóságáról és annak hatékonyságáról alkotott nézetek párhuzamosan fejlődtek az internettel és a cenzúra technológiájával: egy 1993-as Time Magazine-cikk a számítógéptudós John Gilmore-t idézi: „A hálózat kárként értelmezi a cenzúrát, és megkerüli azt” (Elmer-Dewitt, 1993). A közelebbi múltban, 2007 novemberében Vint Cerf, a „számítógép atyja” megállapította, hogy az internet kormányzati ellenőrzése kudarc, mert szerinte a hálózat majdnem teljesen magánkezekben van (Fonseca, 2007). A Berkman Center for Internet & Society 2009-ben kiadott jelentése arra a következtetésre jut, hogy: „A cenzúrát kijátszó eszközök fejlesztői egy lépéssel mindig a kormányzat blokkoló erőfeszítése előtt fogják járni, ugyanakkor a szűrt internet felhasználóinak kevesebb, mint két százaléka alkalmazza ezeket a feltörő eszközöket” (Roberts et al., 2009). Ezzel szemben 2011-ben az Oxford Internet Institute kutatóinak az UNESCO által kiadott tanulmánya rámutatott, hogy „...a világhálón található információ ellenőrzése egészen biztosan megoldható, a technológiai fejlődés tehát nem szavatolja a szólás nagyobb szabadságát” (Dutton et al., 2011).

13 Más térségekben szintén előfordulnak a cenzúra bizonyos megjelenési formái, még ha motívumaikban különbözhetnek is. Az Egyesült Államokban a gyermekpornográf tartalmak nem élvezik az első alkotmány-kiegészítés védelmét (Qazi, 1996), ezen kívül könyvtárakban és az úgynevezett „K-12” oktatásban találkozni vele. Franciaországban és Németországban a nemzetiszocialista és a holokauszt-tagadó mondanivalójú oldalak blokkolják, míg világszerte számos más helyen a gyermekpornográfiát és a gyűlöletbeszédet hordozó, uszító tartalmakat. Végeredményben a világ sok országában, beleértve a véleménynyilvánítási szabadság támogatásának hosszú hagyományaira visszatekintő demokráciákat is, találkozni az online cenzúra valamilyen formájával, gyakran számottevő társadalmi támogatással.

14 Az angol nyelvterületen bevett kifejezés a *circumvent* ige, amelynek jelentése magyarul rászed, túljár valaki eszén, kijátszik (törvényt).

A kibertérben adott kifinomult (Szíria) vagy durva (Egyiptom) hatalmi válasz – az előbbi helyen a korábban tiltott oldalak látogatásának engedélyezése (amiben néhányan az aktivisták titkosszolgálati szemmel tartásának új módszerét látják, York, 2011), az utóbbi helyen a teljes internet-szolgáltatás kikapcsolása az egyiptomi forradalom kellős közepén (Williams, 2011) – egyértelmű, még ha el is késett felismerése az új média hatalmának és az eseményekben játszott aktív szerepének. A kibertéren kívül adott hatalmi válaszként jelen cikk a jogalkotást és -alkalmazást, a felhasználókkal szembeni különféle fellépéseket, valamint a releváns oldalak démonizálását azonosítja.

5.1. Technikai módszerek a világhálón és a valóságban

Technikai lépésekről abban az esetben van szó, ha a válasz mindenképp magára a konkrét tartalomra, valamint annak hozzáférhetőségére irányul.

5.1.1. A hálózat teljes kikapcsolása

Talán a legdrasztikusabb és minden bizonnyal legkétségbeesettebb módszer, amelyhez az adott hatalom folyamodhat, a teljes internethálózat kikapcsolása. Az internetcenzúra e technikailag egyszerűbb módszere szoftverek (online), vagy hardverek (offline) által (gépek kikapcsolása, kábelek kihúzása révén) történik.¹⁵

2013. szeptember 25-én egy pánarab hírcsatorna arról számolt be, hogy Szudán „lekerült az internet világtérképéről” (Al Arabiya, 2013), miután zavargások törtek ki a fővárosban annak eredményeként, hogy a kormány üzemanyag-támogatásokat vont meg a lakosságtól. A Washington Post vonatkozó tudósítása nem zárta ki, hogy ennek hátterében ezúttal nem a jól ismert, rövid és gyakorta előforduló műszaki problémák álltak, hanem „központilag koordinált cselekvés” (Peterson, 2013).

Az egyiptomi vezetés a 2011-es megmozdulások idején, január 27–28-án próbálta meg ellehetetleníteni a tüntetők kapcsolattartását azzal, hogy lekapcsoltatta az országban az internet- és a mobiltelefon-szolgáltatást. Körülbelül 3500 egyiptomi hálózathoz vezető Border Gateway Protocol (BGP) vonalat zártak el január 27-én helyi idő szerint 22:10-től 22:35-ig (Williams, 2011). Ezt a teljes elsötétítést anélkül hajtották végre, hogy az a főbb nemzetközi, optikai szálas kapcsolatokat is érintette volna (Cowie, 2011).¹⁶

Mindez 2007-ben Mianmarban is előfordult (OpenNet Initiative, 2007). Líbiában szintén: 2011. március 3-án több hétnyi akadozó működés után átmenetileg teljesen megbénult a világháló (Reporters Without Borders, 2011), vélhetően azzal összefüggésben, hogy a vezető internet-szolgáltató élén a bukott diktátor, Mohamed Kaddafi ezredes fia állt. Szíriában pedig a polgárháború során már legalább kétszer következett ez be (2011 novembere és 2013. május 7–8.).

5.1.2. Blokkolás

A „blackout”-nál némileg szolidabb, ám annál kézenfekvőbb megoldásnak tűnhet a kizárólag a „veszélyeket rejtő” oldalak „kikapcsolása”.

Talán a legfrissebb példa erre a technikára – nevezzük *szelektív szűrésnek* – Törökország, ahol a török távközlési hatóságok 2014. március 20-án hozzáférhetetlenné tették a Twittert, néhány órával azután, hogy Recep Tayyip Erdoğan kormányfő azzal fenyegetőzött, hogy gyökerestől kiirtja Törökországban az online közösségi hálózatokat. Végül 2014. március 26-án egy ankarai bíróság elrendelte, hogy a közösségi portál hazai hozzáféréseinek tiltását feloldják. Az eset, noha nem precedensértékű, roppant izgalmas mind tömegkommunikációs, mind társadalompolitikai szempontokból.

¹⁵ Rob Faris, a Harvard Egyetem Internet & Társadalom Berkman Központjának kutatás-igazgatója szerint ez a lépés úgy mehet végbe, hogy a hatóságok „elcsípi a routing táblát”, lényegében blokkolva az információk átvitelét azáltal, hogy azokat egy „kiber-feketelyukba” úzik. Ha egy ország le akarja kapcsolni magát az internetről, ezt megteheti – véli Faris (Mosbergen, 2012).

¹⁶ A történetekről Váil Ghoneim is beszámol, bár azok okait (akkor még) nem pontosan értette: „Az internetkapcsolat meglehetősen gyenge volt a [Tahrír] téren. Senki sem tudta, miért, de a gyanú persze a biztonsági erőkre terelődött, hogy így próbálják kétségbeesetten kontrollálni a tömeget. Ám ugyanannyira lehetséges az is, hogy nem bírták a szerverek a hálózatra pár négyzetkilométeren belül nehezedő hatalmas nyomást, és nem tudtak ekkora forgalmat kezelni” (Ghoneim, 2013: 219).

Íránban a 2009-es zavargások óta először, 2013. szeptember 16-án feloldották a Facebook- és a Twitter-oldalak blokkolását, ám alig férhettek hozzájuk az irániak VPN (*Virtual Private Network*) szoftverek (mobiltelefonra telepíthető virtuális magánhálózatok) nélkül egy napig, amikor újra visszaállt a szűrés¹⁷ (Erdbrink, 2013). Szintén a közelmúltból érdemes kitérni Törökországra, ahol a Gezi park beépítése miatti tüntetések idején zavaró-berendezésekkel (*jammer*) blokkolták a Facebook és a Twitter közösségi oldalakat¹⁸ (Arthur, 2013).

Tádzsikisztán az aktivisták szerint világszerte lett, amikor az állam 2012 őszén egyszerre több mint 130 „nemkívánatos” oldalhoz történő hozzáférés blokkolását rendelte el (Radio Free Europe/Radio Liberty, 2012).

Ezt a világszerepet a kínai Aranypajzs Projekt cenzorra – vagyis a „kínai nagy tűzfalra” – tekintettel bizonyára vitatják. A Kínai Népköztársaság Közbiztonsági Minisztériuma (a továbbiakban: MPS) által horribilis költségek¹⁹ eredményeként létrehozott szűrőrendszernek köszönhetően 2009 óta minden külföldi internetes szolgáltatás, amely a Web 2.0 címszó alá esik, elérhetetlen a távol-keleti országban (Metzger, 2009). Az MPS szerint a projekt célja egy kommunikációs hálózat és számítógépes információs rendszer kiépítése a hatóságok számára, képességeik és hatékonyságuk javítása érdekében, vagyis kiszűrni azokat a tartalmakat, amelyek sértik a Kínai Népköztársaság érdekeit (Human Rights Watch, 2006).

Tunéziában a Ben Ali-vezetés korábban szintén „csak” a Youtube-ot blokkolta. A tapasztalt internetes aktivisták erre válaszul egyfajta „híd” szerepét töltötték be, magánhálózatok zárt vonalain át újra megosztva a tüntetéseket dokumentáló videókat a Twitteren és más, jobban elérhető hírportálokon (Safranek, 2012).

Egyiptomban a Mubarak-kormány arra törekedett, hogy a közösségi oldalakat hozzáférhetetlenné téve hiúsítsa meg a tüntetésekre való felhívásokat, ám a stratégia nem járt sikerrel, mert a felkelők a világ minden tájáról érkező segítséggel végül feltörték a cenzúrát (Safranek, 2012). Ghoneim így ír minderről:

„Nagyon nehézkesé vált a kommunikáció a külvilággal, és olyan hírek terjedtek el, hogy a biztonsági erők elvágták a kommunikációs lehetőségeket a Tahrir téren [...] Otthon fedeztem fel, hogy először Egyiptomban a kormány mind a Facebookot, mind a Twittert blokkolta. Világossá vált, hogy a biztonsági apparátus kétségbe esett. A Facebookot és a Twittert nem lehetett a helyi szolgáltatókon keresztül elérni, úgyhogy mindenki arról beszélt, hogyan lehet alternatív útvonalakon mégis eljutni az oldalakhoz, majd megosztották ezeket az utakat” (Ghoneim, 2013: 220–221.)²⁰

Ghoneim megjegyzi, hogy sem a kikapcsolás, sem a blokkolás nem hatékony lépés. Sőt: „A rezsim döntése, hogy blokkolja ezt a két oldalt (a Facebookot és a Twittert), súlyos hiba volt. Nem fogták fel, hogy így ismerték el a tüntetések valódi erejét” (Ghoneim, 2013: 221). Prasanto K. Roy *Streisand-hatás*nak nevezi azt a jelenséget, amelynek értelmében egy online tartalom elnyomására irányuló kísérlet közvetve hozzájárul annak szélesebb körű nyilvánosságához (Roy, 2014).

Azokon a helyszíneken sem feltétlenül hatékony megoldás ez a módszer, ahol nincs hirtelen fellépő forradalmi hangulat, a mérhetetlen fenntartási költségek miatt (például: Kína).

17 Kormányzati indoklások szerint a különben ezen a területen nyitást, enyhülést ígérő új vezetés annak akart utánajárni, hogy a társadalom miként reagál a Facebookhoz és Twitterhez vezető utak szabadabb tételére.

18 Ez ahhoz vezetett, hogy csak azon a 2013. május végi hétvégén több, mint 120 ezren töltötték le a Hotspot Shield nevű ingyenes, mobilra telepíthető virtuális magánhálózatot (VPN). Ez utóbbi módszer azzal együtt is sikeresnek bizonyult, hogy a török kormányzat már jóval ezt megelőzően létrehozott egy olyan központosított rendszert, amelynek eredményeként minden internetforgalom a Turk Telecomon keresztül történik, és több ezer az országból „láthatatlan” oldalak száma.

19 Tervezése 1998-ban kezdődött, működésbe 2003 novemberében lépett, első fázisa pedig 2006. november 16-án esett át a nemzeti ellenőrzésen Pekingben. Az MPS szerint a projekt célja kommunikációs hálózat és számítógépes információs rendszer kiépítése a rendőrség számára, képességeik és hatékonyságuk javításának érdekében. 2002-re az Aranypajzs előkészületi munkálatai 800 millió dollárba (5 milliárd renminbibe [Kína hivatalos fizetőeszköze], vagyis 620 millió euróba) kerültek. 2002-re az Aranypajzs előkészületi munkálatai 800 millió dollárba (5 milliárd renminbibe, vagyis 620 millió euróba) kerültek.

20 Később a szerző az *Al Ashira Masa'an* (magyarul: Este 10) című televíziós beszélgetős műsorban egy állampárti politikussal vitázva ezt azzal támasztotta alá, hogy „ha nem lettek volna szándékosan leállítva, akkor nem tudtam volna őket egy proxyszerveren keresztül elérni, pedig úgy elértem őket. Ezeket a közösségi hálózatokat úgy tervezték meg, hogy akár több százmillió felhasználót is képesek legyenek kezelni, nem csupán négymilliót” (Ghoneim, 2013: 226).

Példák blokkolt alkalmazásokra:

- Megosztó portálok (például: Flickr, Youtube)
- Közösségi hálózatok (például: Facebook, Twitter, MySpace)
- Fordítóoldalak és -eszközök
- Földrajzi információs programok (GoogleEarth)
- Email-szolgáltatók
- Webtárhelyek
- Blogoszféra
- Mikroblog-szolgáltatók (például: Twitter, Weibo)
- Wikipedia
- Cenzúrát kijátszó eszközök, oldalak
  - „Anonimizálók” (*anonymizers*)
  - Proxyk
- Internetes keresőrendszerek (például: Bing, Google) – különösen Kínában (kivéve Hongkongot és Makaót), illetve Kuba.

5.1.3. Hacker- és kibertámadások

Az online technikai módszerek közé sorolhatók még azok a hacker- és kibertámadások, amelyek egy-egy nemkívánatos oldallal szemben indulnak. Ez a tevékenység nem a saját szuverenitás védelmében lehetetleníti el a hozzáférést egy adott földrajzi egységben, hanem támad, és az oldalak külföldi szervereit veszi célba.

Ilyen akciók irányultak a New York Times és a Twitter ellen, feltételezhetően a szíriai vezetés szimpatizánsai részéről 2013. augusztus 27-én. A sors iróniája, hogy a támadások mögött álló Szíriai Elektronikus Hadsereg éppen a Twitteren népszerűsítette lépéseit. Korábban ugyanők a BBC, az al-Jazeera, a Financial Times és a Guardian oldalait is „meghackelték” már. Mindez úgy lehetséges, hogy a hackerek eltérítik a DNS-információkat azért, hogy a támadott oldal látogatói az ő általuk kiválasztott oldalakra tévedjenek (The Daily Star Lebanon, 2013a).

Ilyen esetekben a „bedrótozott”, globális faluvá (McLuhan, 2003: 6) alakuló világunkban hasonló jellegű mondanivaló a kibertér más színterein úgyszólván hozzáférhető (minden, a „poláris véleményt” megelevenítő oldal kiiktatása technikailag lehetetlen, vagy legalábbis hatalmas kapacitások árán lehetséges, és csak átmeneti eredményekkel kecsegtet). Arról nem is beszélve, hogy a helyreállítási munkálatokat követően viszonylag gyorsan visszaállnak az eredeti tartalmak, amelyek alkalmasint épp a támadások miatt még kritikusabb színezetet öltenek.

5.2. Nem technikai módszerek

Azokban az esetekben, ha nem maguknak a tartalmaknak az elérhetetlenné tétele az elsődleges cél, hanem azok megfigyelése, vagy ha a hangsúly a tartalmat közzevetők kilétére és felderítésére, illetve szankcionálására kerül, nem technikai megoldásokról beszélünk.

5.2.1. Nem technikai válaszok a világhálón

5.2.1.1. „Előremenekülés” titkosszolgálati jelenléttel

A kibertérben elinduló és kiterjedő társadalmi mozgalmakra, valamint az alternatív, poláris vélemények zárványaira és áramlására leselkedő legnagyobb veszélyforrást a titkosszolgálati jelenlét és megfigyelés testesítheti meg. Ez egyszersmind ellentmondani látszik azon elképzelésnek is, hogy a közösségi média új minőséget ad a nyilvánosságnak, meghosszabbítja annak hatósugarát, *ad absurdum* átveszi a kávéházi diskurzus helyét, és talán a tematika legizgalmasabb kérdését veti fel: nyilvánosság helyett nem inkább egy új, átrendeződött panoptikumról van-e tulajdonképpen szó (vö. Robins & Webster, 1998)?

Az aktivistáknak érdemes tudniuk arról, hogy az internetes oldalakhoz való szabad hozzáférés és bizonyos tartalmak közzététele távolról sem jelenti a véleménynyilvánítás szabadságát. A közösségi média eszközeit rendszeresen használják megfigyelésre számos helyen – hiszen könnyen „kihasználhatók” –, és adott esetben az azokon formálódó közvélemény manipulálására is.

A megfigyelés jól ismert jelenség világszerte, nemcsak a diktatúraként számon tartott államok, hanem a fejlett világ esetében is előfordul. Hogy ez mennyire így van, alátámasztja az a tény, hogy az Egyesült Államok világszerte az elektronikus megfigyelés jogi akadályait eltávolító erőfeszítések tekintetében, különösen az ezredforduló óta eltelt időszakban (Brignall, 2002). Az Obama-kormányzat sem szakított ezzel a gyakorlattal: 2014. január végén közzétette új adatszolgáltatási szabályait, amelyek előírják azt, hogy az olyan vállalatok, mint a Google, a Microsoft, a Yahoo és a Facebook „nyitottabbak” legyenek, amikor a vezetés felhasználói adatokat igényel tőlük (Dubcovsky, 2014). Elgondolkodtató, hogy a Facebook 2013. augusztus 27-én bejelentette: kormányügynökségek világszerte 74 országban 38 ezer felhasználóról igényeltek információkat, bár az nem nyilvános, hogy az esetek milyen hányadában történt ez titkosszolgálati hírszerzés céljából (The Daily Star Lebanon, 2013b).

Kínában szintén bepillantást nyerhetünk a közösségi oldalakat pásztázó hatalmi (titkosszolgálati) jelenlét *camera obscurájába*. Nemcsak arra a – vezetés nézőpontjából bomlasztónak, felforgatónak minősíthető – szerepre, amelyet a közösségi média Kínában betölt (példa erre Bo Xilai kibukása a Kínai Kommunista Párt elitjéből 2012 nyarán), hanem arra is, hogy a hatalom a saját érdekében akár fel is használhatja az ilyen eszközöket. A politikai küzdelmet, gyilkosságot, korrupciót, kémkedést és diplomáciai konfliktust is felsorakoztató, rendkívül összetett történet egyik epizódjaként a tulajdonképpen „kínai Twitterként” számon tartott (Scheuer, 2013) Sina Weibo oldalon a kínai kormány is megosztott információkat. A cenzúragépezet nemcsak engedte, hanem fel is erősítette az online vitát, ami a netezőket gyanakvóvá tette. Később a puccsról szóló pletykák a Nagy Tűzfal bekapcsolásához vezettek, és a mikroblogoldalak, mint a Sina Weibo és a Tencent Weibo blokkolni kezdték a bizonyos szavakra való rákeresést (Camarasa, 2012). A távol-keleti országban ezen kívül egyéneket vesztegetnek meg, hogy cikkeket és hozzászólásokat írjanak különféle álláspontok védelmében vagy azokkal szembehelyezkedve (Cook, 2011).

Annak alátámasztására, hogy a közösségi média éppenséggel a társadalmi mozgalmak ellensége is lehet, ha a hatalom fordít a lándzsán, Evgeny Morozov Irán úgynevezett „Twitter-forradalmát” hozza példaként:

„2009 felfedte az erőteljes nyugati vágyakozást egy olyan világra, amelyben az információs technológia inkább a felszabadító, mint az elnyomó. Ez a forradalom kétségkívül hozott változásokat az ellenzék szempontjából – ám a rossz irányban. Az iráni kormányzat és keményvonalas támogatói ugyanis a mobil- és az internet-technológiákat éppen elég ügyesen használták a tüntetőkkel szemben. Az információkat a Facebookról tallózva küldtek fenyegető üzeneteket a külföldön élő irániaknak, beszélték le az otthoniakat a tüntetéseken való részvételről és sürgették a »jámbor irániakat«, hogy vegyék fel a harcot az ellenzékkel a világhálón és a valóságban is” (Bosch, 2011).

Ebben a tevékenységben nagy szerep hárult a 2011-ben éppen ilyen megfontolásokból létrehozott iráni „kiberrendőrségre” (FATA) (Press Tv, 2011).

Amikor 2011 februárjában a szíriai vezetés hosszú évek után engedélyezte a Facebook- és a Youtube-használatot,²¹ a felhasználók csak egy újabb lehetőséget láttak arra, hogy a vezetés megfigyelje őket (York, 2011).

Ahogy Váil Ghoneim írja többször idézett memoárkönyvében, a forradalom előtti Egyiptomban is történtek a fentiekhez hasonlatosak. Amikor több kis csoport laza koalíciója, az Április 6-a Mozgalom internetes aktivistái 2008-ban ülősztrájkot szervezve otthagyták a névjegyüket a virtuális térben,²²

21 2007 óta erre ugyanis csak a korábban említett proxykkal volt lehetőség (Day Press, 2011).

22 Ahogy Ghoneim írja: az ellenzék e lépése „egyértelműen azt az üzenetet keltette, hogy az internet új erő lehet az egyiptomi politikában” (Ghoneim, 2013: 52).

„...az állambiztonság azzal reagált, hogy létrehozott egy részleget, amelynek az internetet kellett pásztáznia. Hasonlóképp az egyiptomi Nemzeti Demokrata Párt is létrehozta az »Elektronikus Bizottságot«, amelynek szolgálatában a pletykák szerint légiónyi jól fizetett férfi és nő dolgozott azon, hogy honlapokra, blogokra, híroldalakra, közösségi oldalakra írva befolyásolja a közvéleményt a párt javára, majd letartóztatási parancsokat adott ki aktivisták ellen” (Ghoneim, 2013: 52).²³

Tunéziában 2010 decemberében jelentették, hogy a kormányzat bizalmas adatok megszerzésére törekvő adathalászatot folytatva (angolul: *to phish*) Facebook-, és Gmail-jelszavakat csalt ki a felhasználoktól, míg az Egyesült Államokban a Facebookot a hitelezők arra kezdték használni, hogy utolérjék a kirívóan magas tartozást felhalmozókat.²⁴

Ez a távolról sem csak a diktatúrákra jellemző online megfigyelés különösen más kommunikációs eszközök, például a zárt láncú tévérendszerek, a tömeges nyílt online kurzusok (a.m. ingyenes online szabadegyetemek – MOOC), vagy a globális helymeghatározó rendszer (GPS) virágzásával egyidejűleg a hétköznapi emberektől a tudományos élet számos gondolkodójáig sokakban kelti azt az érzést, mintha a mindennapjaink mögött a panoptikusság fekete árnyéka húzódná.

5.2.1.1.2 „Karantén”

A cenzúra létrehozhat saját „fantomoldalakat” is, hogy irányítsa a közvéleményt. Így egyfajta karantén keletkezik, amelyben részint „szem előtt” van a „poláris vélemény”, részint pedig az is biztosítva van, hogy az ne kapjon a „kelléténel nagyobb” nyilvánosságot.

5.2.2. Nem technikai módszerek a „valóságban”

Az internetes tartalom a hagyományos média világából ismert cenzúra módszereinek is ki lehet téve. Ebben az esetben természetesen a cenzúrát jóval tágabban kell érteni, mint a korábbi egyezményes definíciók előzetes ellenőrző intézményét és működését.

5.2.2.1. Válfajai

Törvények és rendeletek tilthatják a különböző tartalmakat és/vagy előírhatják azt, hogy azokat el kell távolítani akár proaktívan, akár felszólításra. Velük szemben polgári vagy büntetőjogi perek is indulhatnak. Adott esetben letartóztathatják, bűnvádi eljárás alá helyezhetik²⁵ és bebörtönözhetik őket, ezt a későbbiekben részletesen tárgyalja e cikk.

²³ Az egyiptomi blogger visszaemlékszik arra is, amikor elámult azon, hogy milyen bátor egy bizonyos Mahmúd al-Hettá, aki „az al-Baradei Egyiptom elnöke 2011” csoportot irányította, hogy más aktivistákkal együtt az igazi nevén szerepelt az interneten. „Mégis azt tanácsoltam neki, rejtse el az igazi nevét – erre a Facebook lehetőséget ad [...] Azt mondtam, nincs szükség a valódi nevek megjelentetésére olyan helyeken, ahol az állambiztonság jól láthatja” (Ghoneim, 2013: 64). Ghoneim a 2011-es forradalom egyik jelképének számító alexandriai Khálid Szaíd állambiztonságiak általi brutális meggyilkolása nyomán létrehozott oldalon is észlelt ilyen tevékenységet: „Észrevettem, hogy az oldalon rengetegen támadják Khálidot, a marihuána mártírjának nevezik, függőnek, kábítószer-kereskedőnek. Erőteljes és hirtelen fordulat volt, aminek utána kellett járnom. Ahogy vártam, az NDP Elektronikus Bizottsága állt a háttérben. Arról akarta meggyőzni az embereket, hogy nem a rezsim felelős Khálid Szaíd haláláért” (Ghoneim, 2013: 88). A szervező, úgynevezett Csendes Kiállítás szervezők „világossá vált, hogy a belügyminisztérium minden rezdülésünket követi a Facebook-oldalon, és felkészülten várják a napot [...] A Twiterről és a Facebookról értesültek arról, hogy Alexandriában megjelentek néhányan, de kevesen” (Ghoneim, 2013: 96).

²⁴ Bár a *phishing* (az angol kifejezés jelentése: kb. megtévesztés álnév használatával) nem túl gyakori, és HTTPS-sel történő csatlakozással kivédhető; azok az aktivisták, akik elfogadják az általuk személyesen nem ismert személyek baráti meghívóit, kockázatot vállalnak. Egy profil létrehozása egyszerű folyamat, és a Facebook lehetővé teszi bárki számára azt, hogy bármely egyénnel baráti kapcsolatot létesítsen, kivéve, ha a biztonsági beállítások útján elkerüli mindezt.

²⁵ Talán az új-, illetve a közösségi médiához inkább csak áttételesen kapcsolódó Snowden-történet szolgálhat számos tanulsággal arra nézve, hogy milyen retorzióknak lehet kitéve valaki, aki érdekcsoportok szemét bántó tevékenységet folytat (Auger, 2013).

A kiadók, a szerzők és az internetszolgáltatók kaphatnak hivatalos vagy nem hivatalos felszólítást arra, hogy blokkolják, módosítsák a hozzáférést bizonyos tartalmakhoz. Meg is tagadhatják tőlük a szükséges engedélyeket. Megvesztegetéssel, zsarolással²⁶ is megkísérelhetik rábírní őket arra, hogy visszavonják vagy torzítsák az általuk közölt tartalmat, esetleg kiegészítsék azt.

A kiadókat, a szerzőket és az internet-szolgáltatókat és családtagjaikat megfenyegethetik, egzisztenciálisan zsarolhatják, bántalmazhatják, és szélsőséges esetben akár meg is ölhetik.²⁷

Talán az egyik leghírhedtebb eset ebben a kategóriában Iránhoz köthető. 2012. október 30-án a már jelen írásban említett iráni „kiberrendőrség” (FATA) letartóztatta a 35 éves Sattar Beheshtit, „a közösségi hálózatokon és a Facebookon folytatott, nemzetbiztonságot veszélyeztető tevékenységéért”. Ezt követően bírósági határozat nélkül tartották őrizetben, majd november 3-án holtan találtak rá börtöncellájában²⁸ (Farid, 2013).

Vagyis az igazi kihívás a társadalmi mozgalmak „átültetése” a mindennapi valóságba. A felsorolt módszerek is ezt támasztják alá.

5.2.2.2. Kriminlizálás, szankciók

Az egyik legfrissebb példa az online bírálókra leselkedő büntetőjogi lépésekre Mauritánia, ahol 2013. október 3-án a „közrend megőrzése” és a „közkerölcs fenntartása” végett törvénytervezetet nyújtottak be, amely „egy igazságügyi és büntetőbírói testület ellenőrzésében megalkotja az újmédia-technológiákhoz kapcsolódó bűncselekmények és szabálysértések törvényes és szabályozó mechanizmusait az állam legfelsőbb érdekei és polgárai jogainak védelmében” (Jedou, 2013).

Egy további példa a közelmúltból Azerbajdzsán, ahol a 2013. őszi, október 9-ére kiírt parlamenti választásokat megelőző időszakban érezhetően „bekeményített” a vezetés. Az azerbajdzsáni törvényhozás a helyi büntető törvénykönyv rágalmozást szankcionáló tényállását immár a világháló tartalmakra is kiterjesztő jogszabályt fogadott el. Valójában a törvénymódosítás előtt is szerepet játszott a letartóztatásokban és a börtönbüntetések kiszabásában a kritikus tartalmak és a zavargásokra felszólító állítólagos üzenetek közzététele. Így járt az újságíró Faramaz Novruzoglu is, akit négy és fél év letöltendő szabadságvesztésre ítélt egy azeri bíróság. Korábban „huliganizmus” és más bűncselekmények jogcímén indultak eljárások a más véleményen lévőkkel szemben, ám immár hivatalos jogcím is van a hatósági fellépésre. Az azeri fejlemények eredményeként magas pénzbírságokkal is szembenéznek azok, akik bíráló hangnemet ütnek meg a vezetéssel szemben (Vincent, 2013).

2013. június 5-én a törökországi Izmirben őrizetbe vettek legkevesebb 25 embert, amiért a hatóságok szerint a Twitteren „megtévesztő” üzeneteket terjesztettek a napok óta tartó kormányellenes tüntetésekkel kapcsolatban – jelentette az Anadolu állami hírügynökség (Harding & Letsch, 2013).²⁹

2013. március 30-án az egyiptomi legfőbb ügyész elfogatóparancs kiadását kezdeményezte a neves al-Barnámig műsorvezetőjével, Bászim Júszuffal szemben: a vád szerint az említett személy pellengérré állította Muhammad Murszí egyiptomi elnököt.

Ezzel egy időben egy palesztin bíróság hat hónap börtönbüntetésre ítélt egy férfit, amiért az a Facebookon „lájkolt” egy, a korábbi távközlési miniszter lemondására felszólító hozzászólást.

Ennél is rosszabbul járt Khálid al-Hámidí Kuvaitban, akit másodfokon két év börtönbüntetésre ítélték, mert „tweet”-jei sértőek voltak Sajkh Szabáh al-Ahmad emírrre nézve.

26 Sor kerülhet az eltérő véleményt közlétezők zsarolására is, ahogy az azeri oknyomozó újságíró Khadija Ismayilovával történt, akinek a magánélethez való jogát is súlyos sérelem érte, amikor egy róla készült videofelvétel kezdett keringeni a világhálón (Vincent, 2013).

27 Ahogy ez például Mexikóban történt, ahol valószínűleg a *Frontera al Rojo Vivo* és a *Blog Del Narco* oldalakon megjelent, kábítószer-kereskedelemmel kapcsolatos beszámolók miatt végeztek ki egy férfit és egy nőt, amiért „eljár a szájuk” (ahogy a holttestük mellett talált feliraton állt). Mindez azt is jelzi, hogy nem szükséges egy államvezetés és biztonsági apparátusa ehez, hanem az ilyen akciók háttérben egész más érdekcsoportok, éppenséggel bünszervezetek is állhatnak (Goodman, 2011).

28 Az, hogy halálra kínozták, vagy – ahogy egy teheráni vizsgálóbíróság – megállapította, agyonverték, esetleg extrém pszichológiai nyomás következtében vesztette életét, feltehetőleg soha nem derül ki.

29 A beszámoló szerint tucatnyi további gyanúsítottat még keresnek a hatóságok a nyugat-törökországi nagyvárosban. A Dogan török hírügynökség (DHA) azt írta, hogy az elmúlt öt napban a bloggerek az internetes közösségi oldalakon „felkelésre bujtogatták a népet, és propagandát folytattak”. A DHA szerint a rendőrség 38 izmiri címen tartott házkutatást.

A sor folytatódik: Szaúd-Arábiában elfogadtak egy jogszabályt, amelynek értelmében akár tíz évvel is büntethető az, aki az uralkodóház tagjai vagy más magas befolyású személyek becsületét megsértő, őket rágalmazó (tehát vélt vagy valós igazságtalanságaikat és hivatali visszaéléseiket tematizáló) tartalmat oszt meg a közösségi médián. Hasonló, kemény fellépést ígérnek azon törekvéseik, hogy a Twitterre történő regisztrációt személyi azonosításhoz kötnék, és hogy blokkolják a Skype, a WhatsApp és Viber szolgáltatásokat is.

Sikeres lehet-e az ilyen hatalmi reakció? A válasz azért nemleges, mert a világháló lényegéből fakadó anonimitás miatt keringhetnek álnéven is tartalmak, és a jogszabályok tárgyi hatálya külföldi tartalmakra már nem terjed ki.

5.2.2.3. A közösségi média lejáratása, démonizálása

Iránban a világháló már hosszú ideje ádáz ideológiai harcok helyszíne a személyes szabadságjogok kiterjesztése mellett érvelők és azok között, akik „meg kívánják védeni a társadalmat a káros befolyásoktól”. Az új elnök, Haszan Rouhani több ízben jelezte, hogy enyhítene a világháló korlátozásán, Twitter-fiókkal is rendelkezik, amelyet a hozzá közel álló emberek irányítanak. Külügyminisztere, Mohamed Dzsavád Zarif pedig aktívan használja a közösségi médiát, és maga is bekapcsolódik vitákba ezeken az oldalakon. A magas rangú vallási méltóságok azonban nem nézik jó szemmel a világhálós közösségi hálózatok térnyerését. 2013. szeptember 15-én Khoramabadi bíró arra figyelmeztetett, hogy a Facebook szétrombolja a családokat, és az Egyesült Államokban a válások egyötödének is az oka. „Úgy tűnik, néhány tisztviselő, amikor arról beszél, hogy szabaddá kell tenni az ilyen oldalakhoz vezető utakat, nincs tisztában a bennük rejtőző veszélyekkel” – jelentette ki (Erdbrink, 2013).

2011-ben Azerbajdzsán kormánya kampányt (Kendzior & Pearce, 2012) indított annak érdekében, hogy elriassa az állampolgárokat az őket a külvilággal összekötő technológiák alkalmazásától. A cél az volt, hogy egyszerre erősítse fel a nacionalista érzelmeket és bélyegezze meg a közösségi média használatát, valamint megakadályozza a különböző vélemények további térhódítását. Az országban betiltották a külföldi tévéprogramokat, mint a „néplélekre” leselkedő veszélyeket, míg a közszolgálati televíziók műsorában a Facebookhoz vagy a Twitterhez való csatlakozást családi tragédiaként tematizálták (Pearce, 2012).

2011 márciusában az ország vezető pszichiáttere bejelentette (Zarbaliyeva, 2011), hogy a közösségimédia-felhasználók elmezavarban szenvednek, amelynek eredményeként az internethasználat stagnálni kezdett más kaukázusi országokhoz képest (Kendzior & Pearce, 2012).

2013 tavaszán Szaúd-Arábia legfőbb vallási méltósága, Abdul-Aziz as-Sejk főmufti „mókamesterek tanácsának” nevezte a közösségi média eszközeit, amely „megalapozatlan és hibás üzenetek tárhelye” (The Daily Star Lebanon, 2013b). Hasonló esetek időről időre előfordulnak az országban: egy vezető egyházi személy, Ali al-Maliki sejk már 2008-ban úgy vélte, hogy a Facebook „a vágy kapuja” a nők számára, és arra szólított fel, hogy blokkolják azt a „társadalmi viszályok” megakadályozásának érdekében (Daily Mail, 2008).

Ha nem erkölcsstelenséget hordozó, a szellemi épséget veszélyeztető vagy éppen valamilyen természetfeletti alkalmazásokról van szó, a lejárató szándékú bírálatok nagyon is lehetnek evilági színezetűek, amelyek a háttérben külföldi szálakat sejtetnek. Az idegen kezek „leleplezése” természetesen a forradalmi hangulatba kerülő Egyiptomban sem maradhatott el: amikor a Khálid Szaídnek dedikált Facebook-csoport hozzálátott a Csendes Kiállítás szervezéséhez, Váil Ghoneim szavaival élve

„...a kormány is készült már a válasszal. Az állami napilapok megtámadták a Facebookot, mondván, a CIA tulajdona, és sok kém, ellenség használja név nélkül, hogy átmossa az egyiptomi fiatalok agyát. A rezsim gyűlölte, mert az emberek túlságosan egyszerűen tudtak hangot adni az ellenzékiiségüknek és elégedetlenségüknek” (Ghoneim, 2013: 93).³⁰

30 Ami pedig a kritikus jelentőségű, január 25-ei tüntetéseket illeti, azt követően, hogy jóformán a teljes egyiptomi „netizen-társadalom” a részvételre szólított fel, azonnal hazaáruházzal és vandalizmussal kezdték vádolni őket, és azzal, hogy idegen ügynökök. A szerző felkutatta a vádaskodók profiljait, hogy megnézzé, valódi személyekről van-e szó, vagy az NDP Elektronikus Bizottsága hozta őket létre. Azonnal kiderült, hogy több száz nemrég alkotott hamis profil állt a háttérben (Ghoneim, 2013).

Ahogy látható, egyes helyszíneken (például Azerbajdzsánban) ez a praktika járhat sikerrel, ám az általános tapasztalat az, hogy a vezetés propagandájaként és/vagy ideológiai telítettségük miatt a hasonló állásfoglalásokat az eltérő véleményen lévők eleve hiteltelennek tekintik. Analógiát Lazarsfeld és munkatársai hatás- és befogadás-vizsgálata kínál, amely szerint az emberek általában fel vannak vértézve a befolyásolási kísérletekkel szemben (Lazarsfeld et al., 1948).

6. Összegzés

Mint láthattuk, sokan üdvrivalgással fogadták az új számítógépes hálózati technológiákat. A digitális média csakugyan lehetőségeket biztosít a társadalmi kölcsönhatások új alakzataihoz, új módszereket kínál az idő és a tér korlátainak leküzdéséhez, és adott esetben azok befolyásolásához is. Ezért a közösségi médián keringő tartalmak bizonyos fokig hasonló funkciót tölthetnek be, mint az államszocializmus idején az illegális szamizdat-kiadványok.* Ám ez csupán az érem egyik oldala. Ha a közösségi média jelentőségét meg akarjuk érteni, meg kell vizsgálnunk azt is, hogy technológiai tulajdonságai miként kereszteznek más társadalmi tényezőket.

Az internethasználat terjedésével nyilvánvaló aggályok merültek fel mind (állam)biztonsági, mind adatvédelmi szempontból. Az előbbiek következményeként találkozni az online cenzúrával, az utóbbiak miatt pedig egyesek – például Robins és Webster – Michel Foucault nyomán egy új panoptikumot vélnek felfedezni.

E cikk a közelmúlt releváns tapasztalatait áttekintve kívánt rámutatni arra, hogy a közösségi médiában rejlő ismertett potenciál *elméletben* ugyan alátámaszthatja azokat a feltételezéseket, hogy a nyilvános beszéd sugara kiterjedhet ezeknek az alkalmazásoknak köszönhetően (Shirky, 2011), ám a *gyakorlat* árnyalja ezt a képet, és nem érdemes figyelmen kívül hagyni a hatalmat gyakorlók válaszait sem.

Az új média és a hatalom viszonyrendszeréről alkotott, adott esetben egymásnak ellentmondó felfogások kibékítése nem egyszerű feladat. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az új média demokratizáló és civil hatalmat előmozdító hatásait olyan szerzők is méltatják, mint a gyakran idézett egyiptomi Váil Ghoneim (2013), az indiai Prasanto K. Roy (2014), a palesztin-amerikai újságíró Rami G. Khouri (2013), a mauritániai aktivista Ahmed Jedou (2013) és a szaúd-arábiai Hussein Shobokshi (2011), akik túl távol állnak az orientalista diskurzustól ahhoz, hogy ne feltételezzük: az ezekben az eszközökben rejlő kapacitásoknak esetlegesen univerzális érvényük is lehet.

Ha azonban elfogadjuk azt, hogy a modernista metaelbeszéléshez kényelmetlenül közel álló Jürgen Habermas által konceptualizált polgári nyilvánosság egy, a tizenharmadik századi európai kávéházakat, szalonokat meghaladó párbeszédnek és ideológiamentes közvéleménynek az absztrakt fóruma, illetve hogy a virtuális közösségek egy alternatív „elektronikus agorát” testesítenek meg a nyilvános vita, sőt az állampolgári részvétel számára, miként értelmezzük a titkosszolgálati jelenlétet vagy a többi, a korábbiakban tárgyalt hatalmi választ?

Bár az új média az offline világ hatalmi viszonyait képes lehet átrendezni is, a titkosszolgálati jelenlét képében megvalósuló „látható és ellenőrizhetetlen” (Foucault, 1990: 275) hatalmi jelenléttel már nem biztos, hogy így funkcionál, hiszen egy internethasználó sem tudhatja biztosan, hogy egy vele hasonlóan gondolkodóval vagy az állam ügynökével áll-e szemben.

Az azonban, hogy az új panoptikumban „megszűnne a tömeg, amely többszörös csere színhelye, egymásra mosódó egyének halmaza, kollektív hatásrendszer, s helyébe az elkülönített egyének gyülekezete lép” (Foucault, 1990: 274), legalábbis megkérdőjelezhető annak fényében, hogy az új média, ha nem is kizárólagos, ám tagadhatatlanul jelentős szerepet játszik és játszott a világ eseményeiben, napjainkban és a közelmúltban egyaránt. Ahogy az sem magától értetődő, hogy „a panoptikum az ör oldaláról nézve megszámlálható és ellenőrizhető sokaság, a foglyok oldaláról pedig elkülönült és megfigyelt egyedüllét” (Foucault, 1990: 274). Váil Ghoneim tárgyalt írásának közösségi aktivitásról szóló szakaszain túl ezt empirikusan igazolható tények is alátámasztják, például a mauritániai közösségi aktivitás (Jedou, 2013) vagy a braziliai ecetforradalom (Medeiros, 2013). Ahogy a különféle, országra szabott *Jaumu'l-Ghadab* (a Harag Napja) kezdeményezések is szinte minden helyen testet öltöttek a közelmúltban, az arab világban. Ezek az eredményesség szempontjából nézve széles skálát mutattak, amely az érdektelenségből és/vagy a szankcióktól való

* Ezekről lásd Sükösd Miklós „A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban” című írását lapunk 2013. nyári számában – A szerk.

félelemből adódóan társadalmi bázis híján maradó, forradalommal nem érő tüntetésektől (Szaúd-Arábia), a vérbe fojtott mozgalmakon (Bahrein) át a diktátorok megbuktatásához vezető eseményekig terjed (Egyiptom).

A panoptikumbeli központi torony képzeletbeli őre (vagyis a hatalom maga) tehát néha rosszul azonosítja a történeteket, ám ha mindent nem is lát, sok mindent igen. Itt válik kardinális kérdéssé az, hogy ezt követően mit lép?

Meglátásom szerint a felsorolt példák tükrében az elsőként tárgyalt *technikai módszerek* nem hozzák meg a kívánt eredményt. Sőt, éppenséggel szándékukkal ellentétes hatást is kiválhatnak, amennyiben az aktivisták körében talán fokozzák is a revansvágyat és az összetartozás-tudatot. Váil Ghoneim beszámolója talán szemléletesen érzékelteti azt, hogy a durva, kevésbé szofisztikált praktikák nem vezetnek eredményre az ilyen mozgalmakkal szemben:

„Az egyiptomi vezetés elkövetett egy végzetes hibát. [2011.] január 28. reggelén az ország minden kommunikációs lehetőségét elvágta. Sem a három mobilszolgáltató, sem az internetkapcsolat és az SMS-ezés sem működött. A rezsim nem sejtette, hogy ezzel népszerűsítették a leginkább a forradalmat. Most már az összes polgár, aki eddig nem hallott a felkelésről, tudta, hogy a hatalmat óriási kihívás érte. Rengetegen döntöttek úgy, hogy az utcára vonulnak, egyesek pusztán azért, hogy kiderítsék, mi történik” (Ghoneim, 2013: 249).

Ezzel együtt a közösségi médiát látens, izolált nyilvánosságként értelmező hipotézist megingatja a gyakorlat, vagyis a hatalom *nem-technikaiként* azonosított *online* válaszaihoz sorolt „előremenekülés” a titkosszolgálati jelenléttel, hiszen az ebben az esetben az offline külvilágból jól ismert elhallgatás spirálját is eredményezheti.

A *nem-technikai offline* válaszpraktikák sikeressége pedig a közelmúlt tapasztalatainak fényében tulajdonképpen változatlanul eldöntetlen kérdés marad. „Sikerekre” (Irán) és „kudarcokra” (Egyiptom) egyaránt látni példákat. Az állandóan változó társadalmi valóság és a mindenkor offline és online környezet billenti a mérleg nyelvét a megfelelő irányba, azaz dönti el, hogy a netezők közössége vagy a hatalom él-e jobban a történelem adta lehetőségekkel.

„Az internet meg fogja változtatni a politikát Egyiptomban” – írta Váil Ghoneim az ország viszonyairól.

„Állandóan vitatkozunk az internetnek a változásban játszott szerepéről. Vannak, akik azt gondolják, az internet virtuális világ, amelynek a valóságra kevés hatása van, míg szerintem kulcsfontosságú eszköz a változás elindításához. Az internet nem virtuális világ, amelyet avatárok laknak. Olyan kommunikációs eszköz, amelynek segítségével a fizikai világban élő emberek szervezkedhetnek, cselekedhetnek, gondolatokat terjeszthetnek, és felhívhatják a figyelmet valamire” (Ghoneim, 2013: 70).

Mindenesetre Evgeny Morozov sem járhat messze az igazságtól, amikor azt írja, hogy: „...hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a tekintélyelvű kormányok nevetséges Disney-karakterek, akik hülyék, figyelmetlenek, saját túlélésük iránt érdektelenek, akiket nem sok választ el a csoportos öngyilkosságtól.” Csakhogy nagyon is érdekelték a túlélésben, és ennek érdekében az összes rendelkezésre álló eszközt felhasználják (Morozov, 2011).

Végeredményben a közösségi média egyszerre tekinthető a nyilvánosság elektronikus agorájának és panoptikumnak is, miközben egyik sem. Ezt az ellentétet feloldhatja annak felismerése, hogy az előremenekülő hatalmi jelenlét az a tényező, amely ezt az equilibriumot megszünteti, hiszen a többi módszer, mint látjuk, nem garantálja a sikert. Hatalmi jelenlét híján a közösségi média alkalmazásait méltán övezhetné nyilvános nimbusz, annak jelenlétében ugyanakkor a panoptikum sem pusztán élénk fantáziák szüleménye. Ám ennek a kérdésnek az eldöntése a legtöbbször a világháló arctalanságának és anonimitásának homályába vész. Pedig megválaszolása közelebb vihetne annak a tágabb akadémikus kérdésnek a mérlegeléséhez is, amelybe beágyazódik: vajon a világháló „átok” vagy „áldás” (Sebisaho & Martin, 2014)?

A neves filozófushoz, Walter Benjaminhez fűződik az a történet, amelynek főszereplője a „Török” néven emlegetett sakkautomata, amely elkápráztatta a közönséget elmés megoldásaival. Az asztal alatt ugyanakkor az igazi játékos, egy púpos törpe rejtőzködött. Benjamin az automatát az anyagelvű gondolkodáshoz, a bujkáló törpét pedig a hittudományhoz hasonlította, mondván: a modernitás racionalizmusa azt követeli, hogy a vallásos meggyőződés rejtve maradjon (Benjamin, 2003: 389). Ennek analógiája a társadalmi mozgalmak és a hatalom versengése a „kibertérben”: a „disszensz robot” tesz egy lépést, míg a „kis púpos vezetés” a háttérből, rejtőzködve kívánja átlátni a táblát. A szerepek fel is cserélhetők.

Irodalom

- Angelusz Róbert (1996): *Optikai Csalódások*. Budapest: Pesti Szalon.
- Arendt, Hannah (2002): Mi a politika? In: *A sivatag és az oázisok*. Budapest: Gond-Palatinus.
- Beniger, James R. (1986): *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Harvard University Press.
- Benjamin, Walter (2003): On the Concept of History. In: *Selected Writings*, vol. 4. Cambridge MA. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Dutton, W. H. & Dopatka, A. & Law, G. & Nash, V. (2011): *Freedom of connection, freedom of expression: the changing legal and regulatory ecology shaping the Internet*. Division for Freedom of Expression, Democracy and Peace, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Paris, 2011.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön születése*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ghoneim, Váil (2013): *Forradalom 2.0*. Budapest: Gabo.
- Habermas, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég & Gondolat.
- Kaplan, Andreas M. & Haenlein, Michael (2010): Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. In: *Business Horizons* 53(1).
- Lazarsfeld, P. F. & Berelson, B. & Gaudet, H. (1948): *The People's Choice*. Columbia University Press.
- McLuhan, Marshall (2003): *Understanding Media*. Berkeley: Gingko Press.
- McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris.
- Miłosz, Czesław (2011): *Rabul ejtett értelem*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Morozov, Evgeny (2012): *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: Public Affairs.
- Neuman, Russell W. (2008): Globalization and the New Media. In: Graber, D., McQuail, D. & Norris, P. (szerk.) *The Politics of News. The News of Politics*. (230-246.) Washington: CQ Press.
- Poster, Mark (1999): Undetermination. In: *New Media & Society*, 1(1).
- Robins, Kevin & Webster, Frank (1998): Cybernetic capitalism: Information, technology, everyday life. In: V. Mosco & J. Wasko (eds.): *The political economy of information*. Madison: University of Wisconsin Press: Madison.
- Said, Edward W. (2000): *Orientalizmus*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Soros, George (2011): My Philanthropy. In: Chuck Sudetic & George Soros: *The Philanthropy of George Soros*. New York: Public Affairs.
- Szakadát István (2006): *Új média, hálózati kommunikáció*, in: S.Nagy Katalin (szerk.), *Szociológia, egyetemi jegyzet*, Budapest: Typotex.

Online hivatkozások

Al Arabiya (2013): At least seven killed in Sudan as anti-government violence flares. *Al Arabiya*. Szeptember 25. <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/09/25/Internet-access-shut-down-in-Sudan-amid-Khartoum-riots.html> (utolsó letöltés: 2013. november 15.).

- Arthur, Charles (2013): Turkish protesters using encryption software to evade censors. *The Guardian*. Június 4. <http://www.theguardian.com/technology/2013/jun/04/turkish-protestors-encryption-software-evade-censors> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Auger, Barbara (2013): Edward Snowden : lanceur d'alerte, fugitif, espion et cætera. *Global Voices Online*. Július 2. <http://fr.globalvoicesonline.org/2013/07/02/149259/> (utolsó letöltés: 2013. november 25.).
- Boeder, Pieter (2005): Habermas' Heritage: The future of the public sphere in the network society. *First Monday*. Szeptember 5. <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/1280/1200> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Bosch, Torie (2011): *Tangled Web. Authoritarian regimes, alas, know how to exploit social media, too*. Február 1. http://www.slate.com/articles/arts/books/2011/02/tangled_web.html (utolsó letöltés: 2013. november 27.).
- Brignall, Tom (2002): *The New Panopticon. The Internet Viewed as a Structure of Social Control*. Tennessee Tech University. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan003570.pdf> (utolsó letöltés: 2013. november 27.).
- Camarasa, Violeta (2012): China: In Bo Xilai Saga, Did Social Media Challenge Government? *Global Voices Online*. Május 11. <http://globalvoicesonline.org/2012/05/11/china-in-bo-xilai-saga-did-social-media-challenge-government/> (utolsó letöltés: 2013. november 25.).
- Cowie, Jim (2011): Egypt leaves the internet. *Renesis.com*. Január 27. <http://www.renesys.com/2011/01/egypt-leaves-the-internet/> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- The Daily Mail (2008): Facebook girl beaten and shot dead by her father for talking online. *The Daily Mail*. Március 31. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-550569/Facebook-girl-beaten-shot-dead-father-talking-online.html#ixzzOrchOf7H8Q> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- The Daily Star Lebanon (2011): All a Twitter. *The Daily Star Lebanon*. November 11. <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Editorial/2011/Nov-11/153678-all-a-twitter.ashx#axzz1dcZ8uMEg> (utolsó letöltés: 2003. november 21.).
- The Daily Star Lebanon (2013a): Cyber-attacks hit New York Times, Twitter. *The Daily Star Lebanon*. Augusztus 28. <http://dailystar.com.lb/Technology/International/2013/Aug-28/228987-cyber-attacks-hit-new-york-times-twitter.ashx#axzz2d9gau86l> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- The Daily Star Lebanon (2013b) Facebook: Governments demanded data on 38K users. *The Daily Star Lebanon*. Augusztus 27. <http://dailystar.com.lb/Technology/International/2013/Aug-27/228869-facebook-governments-demanded-data-on-38k-users.ashx#axzz2d9gau86l> (utolsó letöltés: 2013. november 15.).
- The Daily Star Lebanon (2013c): Saudi Arabia's Grand Mufti Criticizes Twitter Users. *The Daily Star Lebanon*. Március 23. <http://dailystar.com.lb/Technology/Regional/2013/Mar-23/211247-saudi-arabias-grand-mufti-criticizes-twitter-users.ashx#axzz2WZhe5HBq> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Day Press News (2011): Taudzsíh birafa'l-hadzsb an mauqi' „Facebook” fí'sz-Szúrija. *Day Press News*. Augusztus 2. <http://www.dp-news.com/pages/detail.aspx?articleid=73458> (utolsó letöltés: 2013. november 27.).
- Dubcovsky, Alejandra (2014): On data disclosure rules. *Al Jazeera Online*. Március 7. <http://www.dp-news.com/pages/detail.aspx?articleid=73458> (utolsó letöltés: 2014. március 27.).
- Elmer-Dewitt, Philip (1993): First nation in cyberspace. In: *Time International*. December 6. <http://www.chemie.fu-berlin.de/outerspace/internet-article.html> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Erdbrink, Thomas (2013): Iran bars social media again after one day. *The New York Times*. Szeptember 18. http://www.nytimes.com/2013/09/18/world/middleeast/facebook-and-twitter-blocked-again-in-iran-after-respite.html?_r=3& (utolsó letöltés: 2013. október 30.).
- Farid 2013. The blogger who was tortured to death in prison one year ago. *Global Voices Online*. November 6. <http://globalvoicesonline.org/2013/11/06/the-blogger-who-was-tortured-to-death-in-prison-one-year-ago/> (utolsó letöltés: 2013. november 15.).
- Faris, Robert & Villeneuve, Nart (2008): Measuring global filtering. In: Deibert, Ronald & Palfrey, John & Rohozinski, Rafal & Zittrain, Jonathan, eds. (2008): *Access Denied: The Practice and Policy of Global Internet Filtering*, Cambridge: MIT Press (Cambridge). https://opennet.net/sites/opennet.net/files/Deibert_02_Ch01_005-028.pdf (utolsó letöltés: 2013. december 30.).
- Fonseca, Pedro (2007): Cerf sees government control of Internet failing. *Reuters*. November 14. <http://www.reuters.com/article/2007/11/14/us-internet-cerf-idUSN1420689320071114?sp=true> (utolsó letöltés: 2013. november 25.).
- Gerges, Fawaz A (2011): The Arab world's Berlin Wall moment, *Gulfnews*. Február 12. <http://gulfnews.com/opinions/columnists/the-arab-world-s-berlin-wall-moment-1.760623> (utolsó letöltés: 2013. december 30.).

- Gladwell, Malcolm (2010): Small Change. Why the revolution will not be tweeted. *New Yorker*. Október 4. http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell (utolsó letöltés: 2012. december 30.).
- Goodman, David (2011): In Mexico, Social Media Become a Battleground in the Drug War. *The New York Times*. Szeptember 15. http://thelede.blogs.nytimes.com/2011/09/15/in-mexico-social-media-becomes-a-battleground-in-the-drug-war/?_r=0 (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Harding, Luke & Letsch, Constanze (2013): Turkish police arrest 25 people for using social media to call for protest. *The Guardian*. Június 5. <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/05/turkish-police-arrests-social-media-protest> (utolsó letöltés: 2013. november 15.).
- Human Rights Watch (2006): How Censorship Works in China: A Brief Overview. *Human Rights Watch*. <http://www.hrw.org/reports/2006/china0806/3.htm> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Jedou, Ahmed (2013): Mawritánjá: Al-Internet wa't-tauq ilá't-taghjír. *Multaqá'l-mudawwinát al-'arab*. November 2. <http://ab14.globalvoicesonline.org/2013/11/446> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Kendzior, Sarah & Pearce, Katy (2012): *How Azerbaijan Demonizes the Internet To Keep Citizens Offline*. *Slate.com*. Május 11. http://www.slate.com/blogs/future_tense/2012/05/11/azerbaijan_eurovision_song_contest_and_keeping_activists_and_citizens_off_the_internet_.html (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Khouri, Rami G. (2013): A second battle also defines the Arabs. *The Daily Star Lebanon*. Június 1. <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Columnist/2013/Jun-01/219087-a-second-battle-also-defines-the-arabs.ashx#axzz2nNOLLh4Q> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Letsch, Constanze (2013): Social media and opposition to blame for protests, says Turkish PM. *The Guardian*. Június 2. <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/02/turkish-protesters-control-istanbul-square> (utolsó letöltés: 2013. október 29.).
- Livingstone, Sonia (1999): *New media, new audiences?* <http://eprints.lse.ac.uk/391/1/N-media%26society1%281%29.pdf> (utolsó letöltés: 2013. november 21.).
- Medeiros, Débora (2013): 'Mainstream Media Isn't Enough': The Rise of Brazilian Media Collective Nigeria. *English Global Voices*. Október 1. <http://globalvoicesonline.org/2013/10/01/mainstream-media-isnt-enough-the-rise-of-brazilian-media-collective-nigeria/> (utolsó letöltés: 2013. október 29.).
- Metzger, Michael (2009): Web 0.0 in China. *Zeit*. Június 5. <http://www.zeit.de/online/2009/23/web2.0-china-zensur> (utolsó letöltés: 2013. november 28.).
- Morozov, Evgeny (2011): *Picking a fight with Clay Shirky*. Január 15. <http://neteffect.foreignpolicy.com/blog/5386> (utolsó letöltés: 2013. november 22.).
- Mosbergen, D. (2012): How Was Syria's Internet Shut Down? Experts Explain Online Blackout. *The Huffington Post*. November 29. http://www.huffingtonpost.com/2012/11/29/syria-internet-shut-down-online-blackout-explained_n_2213263.html (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- OpenNet Initiative, 2005. Collateral Blocking: Filtering by South Korean Government of Pro-North Korean Website. *OpenNet Initiative*. <https://opennet.net/bulletins/009/> (utolsó letöltés: 2013. november 28.).
- Pearce, Katy (2012): Azerbaijan internet penetration – conflicting stories. *Katypearce.net*. Május 1. <http://www.katypearce.net/azerbaijan-internet-penetration-conflicting-stories/> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Peterson, Andrea (2013): Sudan loses Internet access — and it looks like the government is behind it. *The Washington Post*. Szeptember 25. <http://www.washingtonpost.com/blogs/the-switch/wp/2013/09/25/sudan-loses-internet-access-and-it-looks-like-the-government-is-behind-it/> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Qazi, Usman (1996): The Internet Censorship Controversy. In: Qazi, U. *Professionalism in Computing* (Computer Science 3604), Virginia Polytechnic Institute and State University, spring 1996. <http://courses.cs.vt.edu/cs3604/lib/Censorship/notes.html> (utolsó letöltés: 2013. november 15.).
- Radio Free Europe / Radio Liberty (2012): Tajikistan to block 131 websites. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. December 22. <http://www.rferl.org/content/tajikistan-twitter-blocked-websites/24805785.html> (utolsó letöltés: 2013. november 22.).
- Reporters Without Borders (2011): Journalists confined to their hotels, internet disconnected. *Reporters Without Borders*. Március 4. <http://en.rsf.org/journalists-confined-to-their-04-03-2011,39681.html> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Roberts, Hal & Zuckerman, Ethan & Palfrey, John (2009): 2007 *Circumvention Landscape Report: Methods, Uses, and Tools*. The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University. http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/2007_Circumvention_Landscape.pdf (utolsó letöltés: 2013. november 23.).

- Prasanto K. Roy (2014): India's era of digital activism. *Al Jazeera Online*. Január 9. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/01/india-era-digital-activism-20141673434424641.html> (utolsó letöltés: 2014. január 14.).
- Safranek, Rita (2012): The Emerging Role of Social Media in Political and Regime Change. *CSA.com*. http://www.csa.com/discoveryguides/social_media/review3.php (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Scheuer, Stephan (2013): Wie China die sozialen Netzwerke auswertet. *Zeit*. Október 17. <http://www.zeit.de/digital/datenschutz/2013-10/china-soziale-netzwerke-weibo-zensur> (utolsó letöltés: 2013. november 25.).
- Sebisaho, Jacques & Martin, E. Courtney (2014): Internet access: Blessing or curse? *Al Jazeera Online*. Január 9. <http://m.aljazeera.com/story/20141811857395904> (utolsó letöltés: 2014. január 14.).
- Shirky, Clay (2011): The political power of social media. Technology, the Public Sphere and Political Change. *Foreign Affairs*. Január-február. <http://www.foreignaffairs.com/articles/67038/clay-shirky/the-political-power-of-social-media?page=show> (utolsó letöltés: 2013. december 30.).
- Shobokshi, Hussein (2011): You're next! *Asharq Alawsat*. Február 20. <http://www.asharq-e.com/news.asp?section=2&id=24234> (utolsó letöltés: 2013. december 30.).
- Der Standard (2006): Ein avantgardistischer Spürsinn für Relevanzen. *Der Standard*. Március 21. <http://derstandard.at/2372764> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Mourad Teyeb (2011): A 'social-media revolution'? *Al-Ahram Weekly*. Január 26. <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1032/re22.htm> (utolsó letöltés: 2013. december 30.).
- Vincent, Rebecca (2013): The dangers of online criticism in Azerbaijan. *Al Jazeera Online*. Augusztus 26. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/08/2013826114929165535.html> (utolsó letöltés: 2013. november 14.).
- Wang, Stephanie & Nagaraja, Shishir (2007): Pulling the Plug: A Technical Review of the Internet Shutdown in Burma. *OpenNet Initiative*. Október 22. <https://opennet.net/research/bulletins/013> (utolsó letöltés: 2013. november 23.).
- Williams, Christopher (2011): How Egypt shut down the internet? *The Telegraph*. Január 28. www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/8288163/How-Egypt-shut-down-the-internet.html (utolsó letöltés: 2013. november 15.).
- York, Jillian (2011): Unblocking Syria's social media. *Aljazeera.net*. Február 12. <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/02/2011212122746819907.html> (utolsó letöltés: 2013. október 30.).
- Zarbaliyeva, Konul (2011): Social network users have 'mental problems' in Azerbaijan. *Trend.az*. Március 7. <http://en.trend.az/news/society/1841409.html> (utolsó letöltés: 2013. november 15.).

Iványi Márton 2011-ben végzett az ELTE-BTK arab-kommunikáció szakán, jelenleg a Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola növendéke. Korábban a *Beszélőben* és az *Iskolakultúrában* jelentek meg írásai.